

**O`QUVCHILARNI O`Z-O`ZINI ANGLASHGA
O`RGATISHNING ICHKI OMILLARI HAMDA PEDAGOGIK SHART-
SHAROITLARI**

Majidova Muslima Po`latovna

*Namangan viloyat PMM Tabiiy va aniq fanlar metodikasi kafedrasida
o`qituvchisi.*

***Qisqa annotatsiya.** O`quvchi o`zini jamiyat a`zosi deb bilishni anglash, atrof- olam, jamiyat a`zolari bilan o`zaro munosabatlarini boshqarishga o`rgatish.*

***Tayanch so`zlar:** jamiyat, o`zlikni anglash, jamiyat a`zosi, fikr, tuyg`u, axloq, shaxs, g`urur, vijdon, yolg`on.*

Kirish. O`zlikni anglash - o`zini jamiyat a`zosi deb bilish, atrof- olam, jamiyat a`zolari bilan o`zaro munosabatlari, kuchi, xatti-harakatlari, fikrlari va tuyg`ularini anglab yetishdir. Bu o`zini anglash va o`ziga bir butun ongli mavjudot sifatida munosabatda bo`lishdir.

O`z ustida muvaffaqiyatli ishlash, birinchi navbatda, o`zini, o`zining kuchli va zaif qirralarini tushunib yetish, jamoadagi mavqei, o`rni va ahamiyatini anglab yetish, kelajagini mustaqil belgilay olish, ya`ni o`zligini anglashning muayyan darajasini nazarda tutadi.

O`zlikni anglash shaxs va jamiyat hayotida turmush tarzi, jamiyat a`zolari bilan munosabatlarni to`g`ri tashkil qilish, muloqotning turli shakllarida o`z axloqini boshqarishda muhim o`rin tutadi. O`zlikni anglash darajasining yuqori bo`lishi ijtimoiy me`yorlarni bilish va jamiyat a`zolarining ijtimoiy fikrga hurmat bilan qarash atrofdagilarning axloqiy tubanlashuviga to`siq bo`lib xizmat qiladi. Bundan tashqari o`zlikni anglash darajasining yuqori bo`lishi g`ayri ijtimoiy individlarning salbiy ta`siridan saqlaydi. Vijdon azobidan qo`rqish, atrofdagilar

nazarida o`ziga ishonch va g`ururining poymol qilinishini xohlamaslik, shaxsni noloyiq, axloqsiz xatti-harakatlardan tutib turadi. g`ururli, vijdonli inson yolg`onning kishilar va jamiyat uchun naqadar katta kulfat keltirishi mumkinligini yaxshi anglaydi va hech qachon haqiqatga xilof ish qilmaydi. Bunday shaxs jamiyat a`zolari o`z-o`zini hurmat qilishga qodir bo`ladi. Tuban hislar va mayllar quli bo`la olmaydigan insongina shaxs bo`la oladi, jamiyatning ma`naviyatli, ma`rifatli a`zosi bo`lib yetishadi.

O`zlikni anglash ham xuddi ong kabi tarbiya va insonning faol harakati jarayonida muntazam rivojlanib boradi. S.L.Rubinshteynning ta`kidlashicha: «Inson shaxsining shakllanishi o`zida o`zining uzviy qismi sifatida shaxs ongi va uning o`zligini anglashning shakllanishini mujassamlashtiradi. Bu ongli shaxsning rivojlanish jarayonidir» O`zlikni anglashning shakllanishi shaxs ma`naviy rivojlanishining negizidir. Bu shaxs ongining ijtimoiy yo`nalganligiga bog`liqdir.

O`zlikni anglash bilish hosilasidir. Bilish jarayoni uchun esa shaxsning o`z kechinmalarini ijtimoiy borliq bilan bog`liq ekanligini anglash talab qilinadi. Shunday qilib, o`zlikni anglash ikki tarkibiy qismdan iborat: anglash («men yomonman») va bilish («nima uchun men yomonman va bu nimaga bog`liq»). O`z-o`zini bilish birdaniga, to`satdan namoyon bo`lmaydi. Inson o`zini bilishga bilimlarni egallash, kishilar bilan muloqot, faoliyat jarayonida o`rganadi. U kishilar xarakteri, ularning axloq motivlarini qanchalik ko`p bilsa, turli hayotiy vaziyatlarda odamlarni qanchalik ko`p kuzatsa, atrofdagilar, tarixiy shaxslar hayoti, badiiy asarlar qahramonlarini qanchalik ko`p o`rgansa, o`zining mohiyatini ham shunchalik teranroq tushunadi.

Shakllanib, rivojlanib boradigan anglash-murakkab hodisadir. Chunki bu yerda bilishning o`ziga xos shakli namoyon bo`ladi. Shaxs bilishning ham ob`ekti, ham sub`ekti sifatida namoyon bo`ladi. So`z shaxs xarakterining salbiy qirralarini bartaraf qilish to`g`risida ketganda, o`zlikni anglash kishidan o`ziga qat`iy va ayovsiz munosabatda bo`lishni talab qiladi. Chunonchi, kimlardir ishyoqmaslik odatini yengish uchun o`zini ikki-uch marta ko`proq hajmda ish bajarishga majbur

qiladi, o`zini idora qila bilishni tarbiyalash uchun esa ko`ngil ochar tadbirlar, turli mayl, xoyu-havaslardan o`zini tiyishga, xafagarchilik hissini so`ndirishga harakat qiladi.

O`z axloqi mexanizmini tushunib yetish, o`zining har bir xatti-harakati, mayllari mohiyati va oqibatini chuqur anglashi uchun sezgi jismlariga ega bo`lishning o`zi yetarli emas. Jism yuzasidagi eng mayda zarralar, gullarning eng nafis jilolarini ilg`ab olishga qodir ko`rish qobiliyatiga ham ega bo`lish va ayni paytda o`zining harakatlaridagi qo`pollikni ko`ra olmaslik mumkin. Kishi eng mayin, nafis tovushlarni eshitishga qodir bo`lsa-da, o`zgalar iztirobi, ularning qalb nolalarini eshita olmasligi mumkin. Demak, sezgi jismlaridan tashqari or-nomus, vijdon, hozirjavoblik, adolat, burch, insoniylik kabi ma`naviy xislatlarni ham tarbiyalash, ya`ni o`zlikni anglashning muayyan darajasiga erishmoq lozimdir. Bunda shaxs shakllanishi jarayonining uzviy qismi bo`lgan o`zlikni anglash yuqoriroq darajaga ko`tariladi. Pedagogik nuqtai nazardan o`zlikni anglash ko`nikmasining rivojlanishi birinchi navbatda, kishi dunyoqarashi bilan bog`liq bo`lgan o`z-o`zini baholash va tahlil usullarini egallab olish demakdir.

O`zlikni anglashning rivojlanishi inson mohiyati qirralarining har tomonlama qamrab olinishi, ularning har birini teran tahlil etishi bilan rivojlanuvchi tarmoq bo`ylab harakat qiladi: bilmaslikdan bilishga, ya`ni shaxs rivojlana borgani, hayotiy tajribasi ortgani sari o`zlikni anglash ko`nikmasining takomillashuvi shiddatliroq va serqirraroq bo`la boradi. Shu sababli o`smirlik yoshi boshlanishi bilan o`z-o`zini bilish tugal holatda namoyon bo`lmaydi, balki bir necha bosqichlardan o`tadi.

O`smirlarda o`zligini anglash darajasini o`rganish, ular o`zligini anglashining o`ziga xos qirralari, zaif bo`g`inlarini aniqlash tarbiya yo`nalishlarini belgilab olish imkonini beradi. SHuningdek, bu shaxs tomonidan axloqiy me`yorlarning anglanish darajasini belgilash, mazkur bosqichda kam rivojlangan xislatlarni aniqlash va shu asosda o`quvchilarning o`z-o`zini tarbiyalash, ayniqsa, zarur ma`naviy xislatlarni shakllantirish bo`yicha muayyan maqsadga yo`naltirilgan pedagogik tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi.

O`smirlarning o`zligini anglash darajasini o`rganishning qator metodlari mavjud.

Yozma ishlarni quyidagi mavzularda o`tkazish maqsadga muvofiqdir: «Sen kimga o`xshashni xohlarding va nima uchun?», «Sen o`zingda qanday xislatlarni tarbiyalashni xohlaysan?», «Sen o`z do`stingda qanday xislatlarni ko`rishni istaysan?», «Sen nimaga intilayapsan?».

Anketa savollariga javoblar va yozma ishlar boshqa metodlar uyg`unligida shuni ko`rsatdiki, ilk o`smirlik yoshidagi o`quvchilarning o`z-o`zini tarbiyalash bo`yicha dastlabki qadamlari kattalar, tengdoshlari, aniq timsollarga taqlid qilishdan boshlanar ekan. Odatda, o`quvchilar bu yoshda maktab va uyda maqtov eshitish uchun o`zlarida mehnat va o`quv ko`nikmalarini hosil qilishga intilishadi. Bu ko`proq faoliyatning alohida turlari bilan bog`liq eng oddiy xislatlar va ko`nikmalari: o`z vaqtida o`rindan turish, uydagi eng oddiy foydali ishlarni bajarish, kun tartibiga rioya qilish, o`quv fanlarini o`zlashtirishni yaxshilash kabilar.

Ilk o`smirlik yoshidagi o`quvchilar dastavval o`zlariga ko`ngilsizlik keltiruvchi kamchiliklar(ishyoqmaslik, besaramjonlik, qat`iyatsizlik, va besabrlik)ni tezroq anglab yetishadi. Bu kamchiliklarni his qilish ularning o`zlari ustida ishlashlarining dastlabki ko`rinishidir. U yoki bu xatti-harakatlar to`g`risida ular alohida xislatlarning tashqaridan namoyon bo`lishiga qarab, ularni chuqur idrok etmay hukm chiqarishadi. Shu sababli kichik yoshdagi o`smirlarda o`z-o`zini tanqid juda zaif rivojlangan, ular ko`proq ota-onalari, kattalar ko`rsatgan kamchiliklarni idrok qilishadi («Onam o`jarsan» deydi, shunaqa bo`lsam kerak).

Ilk o`smirlik yoshidagi o`quvchilarning javoblarida axloqiy sifatlarni chuqur anglashdan guvohlik beruvchi qirralar hali juda oz. Alohida xislatlarni tarbiyalash esa ularning natijalari tezda his qilinsa, intilishlar namoyon bo`lgandagina muvaffaqiyatli kechishi mumkin. Demak, bu yoshda o`z ustida ishlash yaqin maqsadlarga erishishga qaratilgan, shu bilan bir qatorda tarbiyachining muntazam undab turuvchi nazorati va yordami zarur. Agar ilk

o`smirlik yoshidagi o`quvchilarning o`z ustida ishlash faoliyati yo`naltirilmasa, bu jarayon to`xtab qolishi mumkin. Bu hol amaliyotda yaqqol ko`rinadi.

O`smir yoshidagi o`quvchilarning rivojlanishida burilish davri birinchi navbatda o`zlikni anglashning shakllanishi bilan bog`liq. Bu davrda bolalikdan kattalar holatiga, g`o`rlikdan balog`atga kabi o`ziga xos o`tish jarayoni yuz beradi. O`smir o`zining axloqi, atrofidagilar bilan o`zaro munosabati ustida bosh qotira boshlaydigan davr boshlanadi. U o`zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Ma`naviy idealni izlash, o`z orzusini amalga oshirishga intilish uning asosiy maqsadiga aylanadi, ilk intim hislar uyg`onadi, shu sababli ular ulg`aygach ularning axloqiy sifatlar doirasi ilk o`smirlik yoshidagi o`quvchilarga nisbatan ancha kengayadi. O`smir yoshdagi o`quvchilar shaxsdagi mas`ullik, insoniylik, boshlagan ishni oxiriga yetkazish, bir so`zlilik kabi hislatlarni tushunishlarini namoyon qila boshlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxat.

1. Karimova V.M.Psixologiya.T.: 2002..
2. Qosimova K va boshqalar.Ona tili o`qitish metodikasi.T.:Noshir, 2009.
3. Sharipov M, Fayzixo`jayev D.Mantiq.T.: 2004.